

МАТИЦА СРПСКА
Одељење за књижевност и језик

Главни и одговорни уредник
Др Марко Недић

На корицама:
Снимак:

Штампано према одлуци Одбора Одељења за књижевност и језик од _____ 2019. године на основу рецензија проф. др Мата Пижурице и проф. др Весне Марјановић.
Књига је резултат рада на научном пројекту Матице српске Речник говора Ваљевске Подгорине
Штампање ове књиге омогућило је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

ИЗ ЛЕКСИКЕ
СТАНОВАЊА У
ВАЉЕВСКОЈ ПОДГОРИНИ

Етнолингвистички огледи

Приредиле:
Драгана Радовановић
Милина Ивановић Баришић

МАТИЦА СРПСКА
2019

САДРЖАЈ

<i>Уводна реч</i>	7
Снежана Штрбац: Природне и демографске одлике Ваљевске Подгорине	11
Милина Ивановић Баришић: Култура живљења у Ваљевској Подгорини	19
Гордана Пајић: Култура становања кроз призму Етнолошког одељења Народног музеја Ваљево	45
Нина Аксић: Лексика традиционалних друштвених игара у Ваљевској Подгорини	57
Драгана Радовановић, Гордана Штрбац: Лексика окућнице у Ваљевској Подгорини	67
Ана Васиљевић: Намештај и постељина у селу Скадру код Пецке	87
Наташа Миланов: Посуде и предмети са различитим наменама у исхрани у селу Богатић код Ваљева	95
Маријана Ђукић: Из кулинарске лексике села Ровни у Ваљевској Подгорини	109
Ружица Мирилов: Лексика са значењем посуда за млеко и млечне производе у Ваљевској Подгорини	131
Бранкица Марковић: Посуде за алкохолна пића у Ваљевској Подгорини	141
Ана Јањушевић Оливери: Ткачка лексика од Ваљевске Подгорине до никшићке околине	155

Маријана Ђукић¹
Институт за српски језик САНУ
Београд

ИЗ КУЛИНАРСКЕ ЛЕКСИКЕ СЕЛА РОВНИ У ВАЉЕВСКОЈ ПОДГОРИНИ²

У раду се представља лексичка грађа из тематске области под називом *Млеко, млечни производи и јела са млеком* која је забележена у селу Ровни у Ваљевској Подгорини. На основу теорије семантичких поља врши се лексичко-семантичка анализа прикупљеног материјала. У раду се дају и општије творбене напомене у вези са корпусном грађом и приказује се тренутна употребна и језичка вредност одређених лексема, будући да је технолошки напредак, као један од најважнијих чинилаца привредног развоја државе, допринео да многе традиционалне реалеме изађу из употребе, па се, следствено томе, и лексема које их именују повлаче на периферију лексичког система и живе једино још у сећању најстаријих представника сеоске средине. Осим тога, на неким местима се указује на то које су лексема спецификоване само за тематику у вези са појмом

---

¹ Marijana.Bogdanovic@isj.sanu.ac.rs

² Овај рад је настао у оквиру пројекта *Речник говора Ваљевске Подгорине*, чији је носилац Матица српска, а који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, и пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

млеко, а које имају употребну функцију и ван испитиване тематске области. Функционисање забележеног лексичког материјала у контексту потврђује се неколиким дијалекатским текстовима, приложеним на крају рада.

Кључне речи: Ваљевска Подгорина, лексика, значење, млеко, млечни производи и јела са млеком.

1. Уводне напомене.

Први подстицаји за теренска истраживања лексике традиционалне културе долазе из новосадске дијалектолошке школе, у оквиру које се врше систематска и организована истраживања народне лексике на подручју Војводине. Како истиче Љиљана Недељков (2009: 192), метод оваквих испитивања могао би се окарактерисати као лингвокултуролошка географија, под којом се подразумева „теренско лингвистичко истраживање традиционалне културе помоћу упитника за испитивање тематске лексике на одређеном ареалу, са циљем да се прикупи комплетан лексички израз за одређену сферу човековог живота, да се лексичко-семантички обради прикупљена лексичка грађа, да се она лексикографски оформи, као и да се лингвогеографски представе одређене лексеме које репрезентују испољавање лексичких разлика у оквирима једне језичке територије, условљене типом културе у појединим регионима”. Резултате оваквих истраживања представљају различите монографске студије о архаичним термилошким системима, које, уз дијалекатске речнике општег типа, представљају драгоцен допринос упознавању са лексичким благом српских народних говора.³

---

³ У исцрпној библиографији коју су сачиниле Љ. Недељков и Б. Марковић (Недељков и Марковић 2015) дат је попис штампаних дела која се баве лексикографском обрадом дијалекатске лексике на простору српско-

---

Овај прилог је настао у оквиру нашег рада на пројекту израде речника говора Ваљевске Подгорине. Како у својој антропогеографској студији истиче Љубомир Павловић (1907: 349), Подгорина је географска, етнографска, историјска и административна целина која обухвата горњи ток реке Колубаре, Јадра, Тамнаве и њихових притока. Гласовни и облички систем говора Ваљевске Подгорине детаљно је представљен у студији Д. Радовановић (Радовановић 2014: 7–336), а тренутно се, у оквиру наведеног пројекта, ради на прикупљању и лексикографској обради лексичког блага ове области.⁴

За потребе израде поменутог речника лексичку грађу на терену бележимо на неколико начина: према терминолошким областима, на основу постојећих упитника за прикупљање лексике традиционалне културе, затим прављењем аудио-записа континуираног разговора са информаторима на унапред задату тему, уз повремена подстицајна питања, као и успутним регистровањем маркираних лексичких јединица. Познавање културно-историјских, етничких, лингвистичких и екстралингвистичких чињеница одређеног подручја важан је фактор при дијалекатским лексичким истраживањима⁵, те смо избор појмовно-тематског круга чија ће се лексика испитивати на одређеном ареалу вршили на основу наших знања о типу традиционалне културе која је за тај ареал карактеристична.

хрватског језика, од почетка XIX века до 1992. године и у постјугословенском периоду од 1992. до 2014. године. Терминолошки лексикографски радови са простора српског језика представљени су у Недељков 2012, а попис и приказ дијалектолошких речника (према дијалекатским зонама чију лексичку презентују) дат је у Стијовић 2018.

⁴ Списак пунктова из којих се сабира лексички материјал дат је у Радовановић 2014 (стр. 13, карта бр. 1).

⁵ Нужност познавања традиционалне културе за лексичка истраживања представљена је на занимљивим примерима из праксе у Барјактаревић 1984.

---

2. Предмет, циљ и методе истраживања.

У овом раду биће представљено једно тематско поље из Упитника за прикупљање кулинарске лексике, који је својевремено за подручје Војводине сачинила Гордана Вуковић. Наиме, за потребе израде речника говора Ваљевске Подгорине ми смо поменути Упитник прилагодили овој антропогеографској микрорегији и попунили га у целости, а у овом прилогу ће бити представљена тематска целина која у Упитнику носи назив *Млеко, млечни њроизводи и јела са млеком*.⁶ Притом ћемо се ограничити на лексички материјал који је снимљен у једном пункту – у Ровнима, селу у Ваљевској Подгорини.⁷ Информатори су биле старије жене у чијем животу је испитивана тематика била актуелна како у младости, тако и данас. Значајне информације о статусу појединих лексема у актуелном језичком тренутку добили смо и из разговора са млађим члановима домаћинства.⁸ Како сами информатори наглашавају, процедура обраде млека је дуготрајна и обухвата доста фаза и поступака у раду. То имплицира и богатство лексичког фонда везаног за ову тематику.⁹

---

⁶ Како се термилошки упитници сматрају само нацртом, односном радном верзијом за теренска истраживања (Радовановић 2011: 228), прикупљање лексичког материјала одређене терминологије подразумева знатно шире испитивачке „захтеве” (а онда и добијене податке) од оних који су предвиђени питањима у упитнику.

⁷ Подаци о селу Ровни могу се пронаћи у Поповић 1907: 922–925.

⁸ Указујући на недовољну испитаност говора шумадијско-војвођанског дијалекта, Ж. Бошњаковић и Д. Радовановић (2009: 229) истичу потребу што скоријег испитивање неистражених области у духу и традицији српске дијалектологије, али и уз примену метода социјалне дијалектологије како би се добила реална слика стања данашњих народних говора који су изложени утицају школе, медија и градских идиома.

⁹ Будући да кулинарство представља једну од фундаменталних области људског живота и рада, а истовремено и област материјалне културе која је најподложнија променама, вишеструко је значајно регистровање и лингвистичка обрада речи из сфере кулинарства на целокупном подручју српске језичке територије. На овом месту наводимо неке од

Циљ овога рада јесте да се систематично представи лексичка грађа везана за област прераде млека која је забележена

радова у којима је представљена лексика у вези са млеком и млечним производима. То могу бити радови посвећени искључиво овој лексичкој грађи или радови у којима је испитивана лексика део одређеног термино-система – кулинарског, као и пастирског или сточарског. У другом случају, у загради ће бити наведене стране на којима је представљен лексички материјал којим се реферише на појмове у вези са млеком и млечним производима.

Д. Црњак, „Називи за мљеко и мљечне производе у околини Лакташа”, *Лексиколоџија, ономастџика, синџакса*, Зборник у част Гордани Вуковић, Нови Сад: Филозофски факултет, 2011, стр. 283–292;

М. Спасојевић, „Из проблематике проучавања лексике из области прераде млека у ресавском крају (на материјалу из Великог Поповића)”, у: *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности*, IV, Гордана Јовановић (ур.), Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, 2013, 257–266;

С. Томић, „Сточарство и прерада млека код Срба”, *Гласник Географског друштва*, св. 7 и 8, Београд, 239–260 (на странама 258. и 259. дати су кратки прилози под називима: суди за прераду млека, врсте млека, млечни производи);

Д. Радовановић, „Из кулинарске лексике Санада и Мокрина”, *Лексиколоџија, ономастџика, синџакса*, Зборник у част Гордани Вуковић, Нови Сад: Филозофски факултет, 2011, стр. 227–237 (тематско поље *млеко и млечни производи* представљено је на страни 232);

Р. Мирилов, „Кулинарска терминологија Војводине”, докторска дисертација, Нови Сад, 2016 (сегмент рада под називом *Млеко, млечни производи и јела од млека* налази се на стр. 38–43);

М. Божовић, „Сточарска терминологија Ибарског Колашина”, *Прилози проучавању језика*, бр. 20, 1984, стр. 189–192 (називи за млеко и млечне производе, као и називи основних судова који се користе у млекарству, дати су на стр. 191–192);

Ж. Бошњакковић, „Пастирска терминологија Срема”, Нови Сад, 1985 (тематско поље *млеко* представљено је на стр. 68–74);

Г. Јашовић, „Пастирска терминологија Пећког Подгора”, Приштина, 1997 (тематско поље *млеко и млечни производи* представљено је на стр. 78–85);

С. Ракић-Милојковић, *Пастирска терминологија Кривовирског Тимока*, у: *Српски дијалектолошки зборник*, бр. XXXIX, 1993, стр. 11–148 (тематско поље *млеко и млечни производи* представљено је на стр. 58–63).

Од етнографске литературе за ову тематику значајан је рад Персиде Томић о сточарству у Јадру: П. Томић, „Привреда – сточарство”, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, бр. 27, 1964, стр. 71–78 (одељак под називом *Прерада млека* налази се на стр. 70–71).

у наведеном пункту, затим да се изврши лексичко-семантичка анализа прикупљеног материјала, уз давање општијих напомена о творби лексичких јединица из корпуса, као и да се прикаже тренутна употребна и језичка вредност одређених лексема, будући да је технолошки напредак, као један од најважнијих чинилаца привредног развоја државе, допринео да многе традиционалне реалеме изађу из употребе, па се, следствено томе, и лексеме које их именују повлаче на периферију лексичког система и живе једино још у сећању најстаријих представника сеоске средине. Осим тога, на неким местима ћемо указати и на то које су лексеме спецификоване само за тематику у вези са појмом *млеко*, а које имају употребну функцију и ван испитиване тематске области.

У складу са уобичајеним методолошким и концепцијским поступцима при анализи лексике одређене терминологије, као полазна основа за приказ и семантичку анализу забележене лексичке грађе послужила је теорија семантичких микропоља руског етнолингвисте Никите Толстоја (1963: 30–45; 1966: 16–36). Како би приказ обимније и разнородније лексичке грађе био систематичнији и економичнији, ова теорија је у радовима посвећеним српској архаичној термилошкој лексици унеколико модификована.¹⁰ Уместо семантичких микропоља која предлаже Никита Толстој, у раду ћемо, у складу са модификованим методолошким принципом рада, конституисати семантичка поља. Она ће међусобно бити диференцирана на основу *инџеџралноџ семанџичкоџ знака*, који уједно представља и назив датог поља. Под *диференцијалним семанџичким знаком* подразумеваћемо све особености на основу којих се разликују семантички садржаји (семеме) у оквиру једног семантичког поља. Семеме ћемо представљати кроз одређени поредак бројева, који треба да покаже хијархијски распоред семантичких садржаја и њихових лексичких реализација у оквиру одређеног семантичког поља.

---

¹⁰ В. нпр. Вуковић 1988, Ракић-Милојковић 1993, Мирилов 2016.

---

3. Лексичко-семантичка презентација грађе.

У вези са тематским пољем *млеко, млечни производи и јела од млека* може се установити пет семантичких поља:

1. Називи за стања, радње и особине женки животиња у вези са млеком
2. Називи за радње у вези са прерадом млека
3. Називи за млеко и млечне производе
4. Називи за посуђе и прибор у млекарству
5. Називи за јела и напитке од млека

1. НАЗИВИ ЗА СТАЊА, РАДЊЕ И ОСОБИНЕ ЖЕНКИ ЖИВОТИЊА У ВЕЗИ СА МЛЕКОМ

1.1. Семема „виме нарасте и отврдне услед надолажења млека (обично због нередовне муже)” изражава се глаголском лексемом *набрѣкнуџи*.

1.2. Значење „хранити својим млеком (о мајци)” изражава се глаголском лексемом *додјиџи* (видски парњак *йододјиџи*).

1.3. Семантичка реализација „нахранити младунче млеком из вимена први пут по рођењу” одговара глаголској лексеми *задодјиџи*.

1.4. За изражавање семантичког садржаја „не прикривати, не скривати млеко” употребљава се лексема *сиџсиџиџи* (уп.: *Нећѣ да сиџсиџи млеко, џѣле џсиџуџа свд вџме, а џб бџднѣ обично кад краџа дџѣ бџка, џрѣд вџђѣње*).

1.5. Семеме „почети давати већу количину млека него раније” одговара глаголска лексема *йојачаџи*.

1.6. За семему „престати лучити млеко (о крави)” регистровано је неколико лексичких реализација: *џреџорџи*, *џрекаџиџи*, *засџџиџи*, *џресџџиџи*, *џресеџи*.

1.7. Под посебним диференцијалним семантичким знаком дајемо лексеме којима с означавају краве с обзиром на неке особине у вези са млеком.

1.7.1. У зависности од диференцијалног знака „крава коју је лако мустити : крава коју је тешко мустити” постоје конструкције *мѣка(на) на мўжи* и *швѣда на мўжи*.

1.7.2. У зависности од диференцијалног знака „крава која има пуно млека : крава која има мало млека”, регистроване су лексеме *млѣчна* и *нѣмлѣчна*.

2. НАЗИВИ ЗА РАДЊЕ У ВЕЗИ СА ПРЕРАДОМ МЛЕКА.

2.1. За семему „извлачити, истискивати (рукама или апаратом) млеко из вимена, сиса” користи се лексема *мўсїти* (видски парњак *шдмусїти*). Поступак узимања млека (мануелно или машински) назива се *мўжа*. Под овом тачком ћемо навести и две лексичке реализације у вези са диференцијалним знаком који се односи на сврху радње означене лексемом *мўсїти*.

2.1.1. Значење „ручно помустити мању количину млека из вимена домаће животиње како би виме постало мекше и лакше за дојење или машинску мужу” одговара лексеми *одмусїти*.

2.1.2. Значење „помустити краву како би се виме ослободило вишка млека” одговара лексеми *шзмусїти*. Овај поступак се назива *шзмужа*.

2.2. Семемеи „пропуштати млеко кроз цедило ради прецишћавања” одговара лексема *шдїти* (видски парњак – *шрошдїти*).

2.3. Семантички садржај „загревањем доводити млеко до кључања и чинити да оно и даље кључа” изражава се глаголима *шдїти* (видски парњак *шдшдїти*) и *шдїти* (видски парњаци *шдшдїти* и *шдшдїти*).

2.4. За значење „скувати изнова, наново (млеко, сурутку итд.)” користи се глагол *шдїти* (видски парњак *шдшдїти*).

2.5. Глаголском лексемом *шдїти* именује се радња скидања пене која се ствара по површини млека (обично приликом кувања).

2.6. Семантички садржај „покупити млечну масноћу, тј. кајмак са охлађеног млека” одговара глаголским лексемама *скўйїиїи* (видски парњак *скўйїаїиїи*), односно *скїнїуїиїи* (видски парњак *скїдаїиїи*).

2.7. Семема „ставити сириште у млеко” изражава се лексемом *їддлїиїи* (видски парњак *їодлїваїиїи*). Као синоними се користе лексеме *сїриїиїи* (видски парњак *засїриїиїи*). Овај поступак именује се именицама *їодлїваїње* и *сїрєње*.

2.8. Лексичка реализација семеме „насути слану, прекувану сурутку преко сира како би се одржао дуже време” јесте глаголска лексема *налїиїи* (видски парњак *налїваїиїи*).

3. НАЗИВИ ЗА МЛЕКО И МЛЕЧНЕ ПРОИЗВОДЕ.

3.1. У првом делу овог семантичког поља издвојени су називи за млеко.

3.1.1. Централно место у овом семантичком пољу, и уопште у анализираној тематској области, заузима лексема словенског порекла *млéко*, као „општи назив за течност беле боје којом женке сисара хране своју младунчад”.

3.1.2. Под диференцијалним знаком „врсте млека према пореклу” наводимо следеће сложене лексеме, мотивисане називом животиње од које се млеко добија: *крåвљѐ млéко*, *двчијѐ млéко*, *кдзијѐ млéко*, *маџарѐћѐ млéко*.

3.1.3. Семема „тек помужено млеко” изражава се сложеним лексемама *јѐмужно млéко* и *нѐвårено млéко*.

3.1.4. За „свеже, тек кувано млеко” употребљавају се сложене лексеме *вårено млеко* и *ўзвårено млéко*, а чује се и *кўвåно млéко*.

3.1.5. За семему „прво млеко после телења” употребљавају се лексеме *колдсїрум* и *зачѐїиак*.

3.1.6. За „млеко са којег је скинут кајмак” у употреби је сложена лексема *дбрåно млéко*.

3.1.7. Семема „ферментисано млеко” изражена је сложеном лексемом *кїсело млéко*.

3.1.8. Семантички садржај „млеко које је само, без квасца, прокисло” означен је различитим сложеним лексемама: *у̀ски-сло мле́ко*, *у̀сирено мле́ко*, *и́роври́цӣтало мле́ко*, *узв́ицӣтало мле́ко*, *и́дкв̄рено мле́ко*. Овде ћемо навести и глаголске лексеме којима се изражава значење „покварити се (о млеку)”:
у̀скисну́ти, *у̀сирити се*, *и́роври́цӣтати*, *узв́ицӣтати*.

3.1.9. Посебно је издвојено још неколико лексичких појединости чији денотати потпадају под ово семантичко поље.

3.1.9.1. „Пенушава маса која се ствара приликом кувања млека или за време саме муже” изражава се простом лексемом *и́џна*.

3.1.9.2. За „талог који остаје након цеђења млека” употребиће се лексема *и́рџње*.

3.2. У другом делу овог семантичког поља налазе се лексеме којима се реферише на млечне производе и друге појмове у вези са њима.

3.2.1. Као општи назив за све млечне производе употребљава се синтагма *бѣли мр̄с*.

3.2.2. За производ добијен сирењем млека користи се лексема *сѣр*.

3.2.3. Под диференцијалним семантичким знаком „врсте сира” издваја се неколико сложених лексема којима се означавају врсте сира диференциране према различитим параметрима.

3.2.3.1. У зависности од млека од којег се праве, постоје различити типови сирева, а они су означени сложеним лексемама: *кр̄вљѣ сѣр*, *џвчијѣ сѣр*, *кџзијѣ сѣр*.

3.2.3.2. У зависности од степена зрења, за врсте сира употребљавају се сложене лексеме *младѣ сѣр* и *мекѣ сѣр*, односно *сѣтари сѣр* и *и́врди сѣр*.

3.2.3.3. У зависности од степена масноће, издваја се *и́џно-м̄асни* и *и́џлум̄асни сир*. За полумасни сир употребиће се и лексема *сѣрко*.

3.2.4. „Средство (природно или вештачко) које доводи до сирења млека” именује се лексемом *сѣри́цӣте*. За сирење произведено вештачким путем користи се и лексема *маја*.

Лексемом *й̄ѡсира* означава се „густ млечни садржај који се први формира у поступку прављења сира, по структури налик на кисело млеко”.

3.2.5. Семантички садржај „млечни коагулат, сир који је још у једном комаду и из кога није исцеђена сурутка” представљен је лексемом *ѡрӯда*.

3.2.6. „Течност која се издваја из млека после сирења” назива се *сӯруй̄ка*.

3.2.7. За „посољену и прокувану воду или сурутку којом се залива сир да би што дуже трајао” употребљава се лексема *й̄рѡсѡ*.

3.2.8. На овом месту наводимо још неколико лексичких особености у вези са анализираним семантичким доменом.

3.2.8.1. Семема „скрама која се накупља по сиру” означена је лексемом *й̄й̄ѡвла*, а уколико се ради о малој количини накупљене скраме, употребиће се деминутивни облик *й̄й̄ѡвлица*.

3.2.8.2. Семема „покварити се (о сиру или груди)” изражава се глаголима *ушӯј̄ий̄и*, *й̄рошӯј̄ий̄и*, *й̄рошӯј̄ий̄аий̄и*.

3.2.9. Лексичку реализацију семеме „масни слој или кора који се одвија са термички третираног (куваног) и охлађеног млека и који се употребљава као посебан млечни производ” у испитиваном пункту представља искључиво лексема *кајмак*.

3.2.9. Под диференцијалним знаком „врсте кајмака” наводимо поделу која зависи од степена зрења кајмака.

3.2.9.1. За „кајмак који се конзумира одмах након скидања са млека” рећи ће се *мл̄ад̄й̄ кајмак*.

3.2.9.2. За „кајмак који настаје после одређеног степена зрења” рећи ће се *сй̄ѡр̄й̄ кајмак* или *зр̄ел̄й̄ кајмак*.

3.2.10. Лексичка реализација семантичког садржаја „густа млечна маса која се оцеди из кајмака” у испитиваном пункту јесте лексема *й̄ѡдмѡц̄чац̄*. За овај секундарни производ смо регистровали и лексему *мак̄ѡње*.

---

4. НАЗИВИ ПОСУЂА И ПРИБОРА У МЛЕКАРСТВУ

4.1. У првом делу овог семантичког поља знаком приказују се називи посуђа и прибора за млеко.

4.1.1. Дрвена посуда која се користи за мужу стоке назива се *вѝдрица*.

4.1.2. Под диференцијалним семантичким знаком издвојићемо прибор за цеђење млека. Оба назива су мотивисана значењем саме радње, а диференцијација се врши на основу материјала од којег се прибор начињен.

4.1.2.1. Семема „крпа (најчеће од газе) која служи за цеђење млека” изражена је лексемом *цѐдило*.

4.1.2.2. Семему „мрежаста посуда (од метала или пластике) кроз коју се цеди млеко” поседује лексема *цѐдиљка*.

4.1.3. Семема „посуда благо избоченог дна у којој се некада кувало млеко и разна друга јела” изражена је лексемама *кòйлић* и *бàкрāч*.

4.1.4. Семантичкој реализацији „куке на који се качи котлић или бакрач” одговара лексема *вѐригѐ*.

4.1.5. Дугуљаст и плићи дрвени суд који се употребљава за разливање млека ради скупљања кајмака назива се *кàрлица*.

4.2. У другом делу овог семантичког поља груписане су лексеме којима се означавају посуде и прибор за млечне производе.

4.2.1. Семема „ретко платно у које се умотава сир да се оцеди” означава се лексемом *ѝрѹдњача*.

4.2.2. У испитиваном пункту регистрована је и лексема *ѝрѹдара*, која има значење „дрвена направа у облику столицице на којој се цедила грудa”.

4.2.3. Посебно су издвојене лексеме обједињене општим значењем „посуде за складиштење млечних производа”

4.2.3.1. „Плића дрвена посуда са поклопцем у којој се носи сир у поље” означена је лексемом *чàнак*, док се иста таква посуда за кајмак означава деминутивном формом *чàнчић*.

4.2.3.2. „Дрвена велика посуда у коју се складишти сир на дуже време” назива се *ч̣абар*. За чабар мање запремине користе се лексеме *ч̣абрић/ч̣абрица*, као назив реалеме која служи за складиштење кајмака.

4.2.4. Под овом тачком наводимо још две лексичке реализације које су у вези са анализираном тематиком.

4.2.4.1. „Смештајни објекат направљен од дрвета који служи за одлагање млека и млечних прерађевина” назива се *млѐк̣ар*.

4.2.4.2. „Жена која се у задружној сеоској кући бави пословима у вези са млеком и изградом млечних производа” назива се *с̣и̣ан̣арица*.

5. НАЗИВИ ЗА НАПИТКЕ И ЈЕЛА СА МЛЕКОМ

5.1. Први део овог семантичког поља садржи називе јела која се праве са млеком / млечним производима.

5.1.1. Густо кувано јело од брашна, масти и сира именује се лексемом *џи̣цвара*.

5.1.2. Јело од пиринча куваног у заслађеном млеку именује се лексемом *с̣у̣џи̣ја*.

5.1.3. Семантички садржај „млеко са парчићима хлеба” изражава се сложеним лексемама *у̣дробљено млѐко* и *з̣а̣дробљено млѐко*.

5.2. У другом делу овог семантичког поља дати су називи напитака од млека.

5.2.1. За напитака од млека и кафе користи се сложена лексема *б̣ѐла к̣а̣фа*.

5.2.2. Напитака од упрженог шећера и млека именује се сложеном лексемом *з̣а̣йржено млѐко*.

4. Закључна разматрања.

У вези се са тематском групом под називом *Млеко, млечни њроизводи и јела са млеком*, на лексичком материјалу из

села Ровни у Ваљевској Подгорини, издвојено је пет семантичких поља.

Прво семантичко поље конституисано је на основу интегралног деференцијалног знака *називи за стања, радње и особине женки животиња у вези са млеком*. У оквиру овог семантичког поља презентоване су лексичке реализације за појмове у вези са млеком који се односе само на женке животиња (углавном на краву, као прототипичну животињу која се музе и чије се млеко користи за прераду). Највећи број чланова овог семантичког поља представљају просте глаголске лексеме за реферисање на стања или радње које се везују за женке животиња: *набрекнутии, њодојити, задојити, њрекајити, њресуцити, сју-сјити* итд. Највећа лексичка шароликост јавља се у вези са семемом „престати лучити млеко”: *њрекајити, засуцити, њресуцити, њреџорети, њресећи*. Последње две лексеме најчешће означавају нагли прекид давања млека. Осим глаголских лексема, у оквиру овог поља су прибележене придевске лексеме и конструкције за реферисање на особине женке животиња у зависности од два критеријска параметра. Наиме, када је посреди први диференцијални знак – „лака или тешка ручна мужа” – заступљене су антонимичне конструкције: *мека(на) на мужи : њврда на мужи*. У вези са другим диференцијалним знаком – „давање мало или много млека” – региструју се антонимичне придевске лексеме *млечна : немлечна*.

Префикси имају дистинктивну улогу, односно означавају свршени и несвршени вид глагола. У случају видског пара *дојити/њодојити*, присутна је и додатна нијанса у значењу: наиме, префикс *њо-* указује да је сама радња дојења омогућена од стране одређене особе, те глагол *њодојити* има и семему „пустити младунче код мајке да сиса” (уп. пример из снимљеног материјала: *Послѣн њмѡм да њодојѡм ѡшѣле, ѡзбѡѡѡм бѡлѣгу, свѣ ѡѡ радѣ жѣнскѡје*).

Друго семантичко поље конституисано је на основу интегралног семантичког знака *називи за радње у вези са њрерадом*

млека. У њему су обједињене лексеме за именовање радњи које човек спроводи у поступку прераде млека. Грађа је изложена према реалном следу догађаја. У питању су глаголске лексеме, углавном неспецификованог типа, које се могу односити на радње у вези са било којом течности (нпр. *скувајџи*, *цедиџи*, *џрекувајџи*, *налиџи*), али и оне које су спецификоване само за радње из тематског домена у вези са појмом *млеко* (*мусџи*, *сириџи*). Када је посредни употребни статус лексичких јединица из овог семантичког поља, може се рећи да се прасловенски глагол *вариџи*, односно *узвариџи*, повлачи на периферију лексичког система (и остаје карактеристика старије популације), а наместо њега се, по фреквенцији у говору представника млађе генерације, истиче глагол из књижевног идиома – *кувајџи* (односно *скувајџи*). Такође, приметна је и употребна предност код глагола *сириџи* у односу на његов синоним *џодлиџи*.

Треће семантичко поље формирано је на основу интегралног диференцијалног знака *назив* за *млеко* и *млечне џроизводе*. По бројности јединица које окупља, ово поље је најкомплексније у домену испитиване тематике. У овом пољу се налази лексема која представља „општи назив” за анализирану тематску област – лексема словенског порекла *млеко*.¹¹ Што се тиче врста млека према пореклу, у испитиваном пункту доминантна је прерада крављег млека, мање се прерађује овчије млеко, док се козије и магаређе млеко, по причи информатора, користи за лечење неких болести (bronхитиса, астме и сл.).

Када су посредни творбене форме лексичких реализација из овог семантичког поља, у вези са диференцијалним знаком „врсте млека / млечних производа” може се запазити доминантност сложених лексема (са структуром придев + именица),

---

¹¹ Општи називи који се употребљавају у кулинарству готово су увек домаће словенске речи (осим у тематској области *Суџе* и *чорбе*) (Мирилов 2016: 103).

које имају различиту мотивацију (порекло: *кравље млеко*, *овчије млеко*, *крављи сир*, *овчији сир* итд.; степен зрења: *меки/млади сир*, *й̆врди/сй̆ари сир*, *млади кајмак*, *сй̆ари/зрели кајмак*; степен масноће: *й̆олумасни сир*, *й̆уномасни сир*). У испитиваном пункту чули смо само сложене лексеме *јемужно млеко* и *варено млеко*, а по одговорима информатора на наше директно питање, нису у употреби просте лексеме *јемужа* или *вареника/вареница*.¹²

Највећа лексичка разноликост присутна је у вези са семемом „покварено млеко”: *усирено млеко*, *ускискло млеко*, *й̆роврищй̆ало млеко*, *узвищй̆ало млеко*, *й̆окварено млеко*. У испитиваном пункту забележено је неколико лексичких особености: именичка лексема *й̆агла* („скрама по сиру и сурутки”), глаголске лексеме *ущујй̆и* и *й̆рощујй̆и* („покварити се (о сиру или груди)”), као и лексеме *й̆одмещцац* и *макање*. У вези са последње две наведене лексеме треба истаћи да је *й̆одмещцац* фонетска варијанта шире распрострањене лексеме *й̆одмелцац*, док је лексема *макање* мотивисана глаголом *умакай̆и*, будући да се овај секундарни производ најчешће конзумира тако што се у њега умаче хлеб. Занимљиво је да смо у спонтаном разговору са млађим представницима испитиваног пункта за овај производ чули конструкцију *жидина из кајмака*.

Четврто семантичко поље конституисано је на основу интегралног семантичког знака *називи за й̆осуђе* и *й̆рибор у млекарсй̆ву*. Многе лексеме из овог семантичког поља су, под утицајем технолошког развоја, изгубиле своју употребну вредност, што је условило и њихово повлачење на периферију лексичког фонда, односно прелазак у категорију застарелих речи. Тако се видрице, карлице, чаброви, бакрачи готово више не употребљавају, већ се користе судови различитог материјала и димензија подесни за одговарајућу радњу (канте, кофе, шерпе, лонци и сл.). Реткост су и млекари, дрвене просторије

---

¹² Лексема *вареница* се користи за кувано, вруће пиће, најчешће ракију.

намењене за прераду млека и складиштење млечних производа, а реалема која такође више није у употреби је тзв. грудара („дрвена направа у облику сточицице на којој се цедила грудa и која има урезан каналић са одводом на једном делу, кроз који се одлива сурутка”). Промена начина привређивања, у складу са савременим условима живота, довела је до повлачења из употребе ових предмета материјалне културе, па и лексеме којима се они именују представљају евидентне архаизме. Те реалеме и њихови називи живе још једино у сећањима најстаријих информатора, док су млађим члановима домаћинствима у највећој мери непознати.

Неке лексеме из овог семантичког поља, као нпр. лексеме *видрица*, *који́лић*, *бакрач* нису спецификоване искључиво за тематско поље чији је општи назив *млеко*, већ имају ширу употребну функцију (за ношење било које течности, односно кување различитих јела и сл.), док су реалеме означене лексемама *џрудара*, *џрудњача*, *карлица*, а у највећој мери и *чабар/чабрић/чабрица*, везане искључиво за тематски домен у вези са млеком и млечним производима.

Пето семантичко поље конституисано је на основу интегралног семантичког знака *називи за јела и најшике од млека*. Ово поље није богато – поред простих лексема *суји́лија* и *цицвара*, обухвата још и сложене лексеме *задробљено млеко*, *удробљено млеко*, *зајржено млеко* и *бела кафа*. Наведене сложене лексеме мотивисане су глаголима за означавање радње којом се дати производ добија (*удробии́и*, *задробии́и*, односно (*за)јржии́и*) или пак називом једног састојка и бојом другог састојка у производу (*бела кафа*).

Иако заснована на једном пункту, лексичка грађа из тематског домена у вези са појмом *млеко* показује се као бројна и разноврсна, а потпуна слика у вези са анализираним сегментом из културе исхране у Ваљевској Подгорини свакако ће се добити сабирањем лексичког материјала из осталих пунктова у границама ове области.

Изводи из текстова

Прѐ се мўзло рўчно. Ка-се помўзѐ, ђндѧк се цѐдї, посеб-на имѧ крпа кѡјѡм се цѐдї, ђндѧк се вѧрї и тек сутрѐдѧн се скїдѧ кѧјмак и ђндѧк се сїрї. Ал ако га нїси узвѧрио на врѐме ил ако је прљава пѡсуда, ако сїсе нїси ђпрѡ, ѡбрисѡ и пѧло ти ђнѐ бѧлеге, а нїси га процѐдио крѡз цѐдїљку ђдмѧ и нїси стѧвиѡ нѧ шпорет да вѧрїш, тѡ вѧкѡ проврїштї, ѡски-снѐ. Ѐсто тѧкѡ ѓ груду ако не исѐчѐш на врѐме, бўдѐ у тѡплїм да нѐ ставїш у лѧдно, ђна мѡжѐ д ушўјї, тѡ пѡстанў ђнѐ рўпи-це и пѡстанѐ кїсело.

Прѐ бїле дрвенѐ кѧрлице, видрице, чѧбрице, и сѧдѐ тѡ нѐгде имѧ, ал се не корїсти, сѧдѐ су ђвѐ шѐрпе, кѧнте плѧстич-нѐ, плѧстичнѡ пѡсўђе. И тѧкѡ се стѧвљѧ у кѧнте и пѡстѧјѐ се мѧлѧдї сїр, до сѐдам дѧнѧ. Е пѡслѐн мѡрѧ да се скїдѧ са сїра ђнѧ тѧвѧ и ђндѧк се прѐкувѧ прѐсѡ и да се нѧливѧ и ђндѧк пѡстанѐ тврѡдї пѡслѐн пѐтнѐс-двѧес дѧнѧ. Ал тѡ ѡвѐк мѡрѧш пѡслѐн ђпѐ сѐдмї дѧн да се прекўвѧвѧ тѧј прѐсѡ, да се скїдѧ тѧ тѧвѧлица и ђндѧк чїсто да се нѧлијѐ.

Кѧрлица је бїла да се рѧзлїјѐ млѐко, ђна је нѧ дўж вѧкѡ, о дрвета. А с јѐднѐ и дрўгѐ стрѧнѐ је бїло ђнѡ као лѐвчић да мѡжѐ жѐна да вѧкѡ нѧгнѐ да не би пѡдливало млѐко. Сѧд вѧрїмо у шѐрпи, прѐ је вѧрено у кѡтлићима, на вѐриге стѧвїш. И бїле кѧнте, као бѧкѧрне, и пѡслѐн су ствѡрене кѡфе мѐтѧлне, сѧд и плѧстичне. Сѧдѐ мўзѐш и у плѧстичнѡј кѡфи кѡ нѐмѧ ђвѐ и ђндѧк ѡспѐш у шѐрпу да вѧрїш и у шѐрпи ѡстѧјѐ. А прѐ си мѡрѡ д ѡзвѧрїш ѡ тїм кѡтлићу на жѧру и ђндѧк да сїпѧш ѡ тў кѧрлицу. И прѐ нїсу жѐне ко-сѧд мї што држїмо у шпѧј-зу ил сѡби, него се имѡ млѐкѧр, дрвенї. Прѐ су се ђвце мўзле, ѓмало пѡ стѡ ѡвѧца, па су се ђвце ка-се јѧгѧњци ђдбију мѡжда тѧмо у апрїлу мѐсѐцу, ѡд апрїла до јўла. до Пѐтровдѧна су се ђвце мўзле. Вѧмо ѡзвѧру на вѐригама и ѡ тѐ кѧрлице и пѡ-себно се нѡсило у згѧду млѐкѧр. ѡ тѡм млѐкѧру нїшта се нїје држѧло сѧмо чѧброви о сїра, кѧрлице, грўдњача, цѐдило,

---

йсто ча̀брице ма̀њє за ка̀ймак. Ча̀брови су б́или и до педєсєт ќилā, а ча̀брице за ка̀ймак до дєсєт, зāвиси свє ќоликѠ је дома-
ћинство. И тѠ су б́иле жєне ќојє су се сāмо бāвиле млєком, тѠ
се звāле станāрице, јер б́ило је прє зāдруга, кад ймā двє јєтрве
или свєкрва и снаја јєдна кўвā ручак и нѠси ў њиву, а Ѡвā се
бāви сāмо Ѡ т́йм бєл́йм м́рсом.

(Славка Ракић, 1935)

Прє прāвили с́ирйште, сāде ймā кўпѠвно с́ирйште, маја. ГѠвєћє и свйњскѠ с́ирйште, бўрāг, брāвлє нйје стāвлāно, јер
Ѡћє да се Ѡсећā у с́иру. Али прво ка-се йзвadi из гѠвечета мѠрā
да се Ѡсўши, да се пѠсоли дѠста, да стѠјй јєдан дāн, двā, па се
Ѡндāк рāширй на т́рй- чєт́рй д́рвета. И тāкѠ йстѠ свйњећє. А
од свйња нāјвйшє су жєне Ѡстављале од БѠжића, тѠ је као бла-
гословєно и за Ўскрс кāд је се клāло. И више њи су клāли пра-
се за БѠжић, иако за БѠжић се кѠљє јāгње због Йсуса Хрйста,
штѠ је ў штали, ал су клāли прāсе да би ймали то с́ирйште
жєне да с́ирў. Ал од гѠвечета је јāчє тѠ с́ирйште, бѠље се Ѡпра-
вй, ал рєткѠ је ймало од гѠвечета, па су Ѡндāк стāвлāли од
прāсета а од гѠвечета су по јєдну кѠцку сєкли и тѠ стѠјй у
тєгли, тў жєне стāвљajў јajє кокѠшињє, сāмо Ѡперў и стāвў
цєло, Ѡно се цєло йстопй, лўска, свє, ко да не постѠјй. И тѠ
стѠјй тāкѠ двāес јєдан дāн, мѠжда мєсєц, да тѠ као нāдѠћє, да
тѠ прєврй, да се Ѡправй тā маја. И Ѡндāк кāд жєне прѠбajў по
јєдну ча̀шицу је ли мѠжє да зāсирй тā смєса млєко, Ѡни Ѡндāк
тѠ прѠцєдў, йзрўчє у влāшу стаклєнў, и Ѡдмā стāвљajў дрўгѠ,
док ѠвѠ пѠтрошў, нѠво да се Ѡправй. Та с́ирйшта су се нали-
вала с сўруткѠм од с́ира и Ѡндāк тѠ нāдѠћє. Е садє, ако ймā
нѠво да прєновй тѠг с́ирйшта, и јєднѠг и дрўгѠг, тѠ је бѠљє,
Ѡндāк ће прє тѠ да стйгнє, да нāдѠћє. Ако нємā, Ѡне пѠново
стāвў ѠнѠ йстѠ пāрче сāмо штѠ нāлијў нѠву сўрутку, сāмо тѠ
мѠрā да стѠјй мєсєц и нєшто дāнā, јер нємā јачину.

(Рада Ракић, 1945)

ЛИТЕРАТУРА

- Барјактаревић 1984: Мирко Барјактаревић, „Нужност познавања традиционалне културе за лексичка истраживања”, *Лексико-џрафија и лексикологија*, зборник радова, Нови Сад–Београд: Матица српска–Институт за српскохрватски језик, 1984, стр. 15–21.
- Белић 1926–1927: Александар Белић, „Мисли о прикупљању дијалекатског материјала”, *Јужнословенски филолоџ*, VI, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1926–1927, стр. 1–10.
- Бошњаковић и Радовановић 2009: Жарко Бошњаковић и Драгана Радовановић, „Степен испитаности шумадијско-војвођанског дијалекта”, *Јужнословенски филолоџ*, LXV, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 2009, стр. 229–265.
- Вуковић 1988: Гордана Вуковић, *Терминологија куће и ѿкућсиѿа у Војводини*, Нови Сад: Филозофски факултет–Институт за јужнословенске језике, 1988.
- Мирилов 2016: Ружица Мирилов, *Кулинарска терминологија Војводине*, одбрањена докторска дисертација у рукопису, Филозофски факултет Нови Сад, 2016.
- Недељков 2009: „Општи принципи истраживања лексике традиционалне материјалне културе”, *Гласник Етнологијског института САНУ*, LVI, 2009, Београд, стр. 189–200.
- Недељков 2012: Љиљана Недељков, „Тематска лексикографија као сведочанство о културном идентитету”, у: Б. Димитријевић (ур.). *Филологија и универзитет*, бр. 1, Ниш: Филозофски факултет, 2012, стр. 105–120.
- URL: <https://docplayer.gr/77822678-Tematska-leksikografija-ka0-svedochanstvo-o-kulturnom-identitetu-1.html> (датум посете: 15. 6. 2019)
- Недељков и Марковић 2015: Љиљана Недељков и Бранкица Марковић, „Дијалекатска лексикографија штокавског наречја (од 1818. до 2014. године) – библиографија”, *Српски дијалектолошки зборник*, XLI, 2015, стр. 247–326.
- Радовановић 2011: Драгана Радовановић, „Из кулинарске лексике Санада и Мокрина”, *Лексикологија, ономастика, синтакса*,

-
-
- Зборник у част Гордани Вуковић, Нови Сад: Филозофски факултет, 2011, стр. 227–237.
- Радовановић 2014: Драгана Радовановић, *Говор Ваљевске Подгорине*, у: Српски дијалектолошки зборник, LXI, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014, стр. 7–336.
- Ракић-Милојковић 1993: Софија Ракић-Милојковић, *Пасџирска ѿерминолоџија Кривовирског Тимока*, у: Српски дијалектолошки зборник, бр. XXXIX, 1993, стр. 11–148.
- Павловић 1907: Љубомир Павловић, „Колубара и Подгорина. Антропогеографска проматрања”, *Српски етнографски зборник*, књ. VIII, Насеља српских земаља, књ. IV, Београд: Српска краљевска академија, 1907, стр. 345–1085.
- СТИЈОВИЋ 2018: Рада Стијовић, „Дијалекатски речници”, *Српска лексикографска од Вука до данас*, Београд: Српска академија наука и уметности–Савез славистичких друштава Србије, 2018, стр. 169–188.
- Толстој 1963: Н. И. Толстой, „Из опытов типологического исследования славянского словарного состава”, I, *Вопросы языкознания*, бр. 1, 1963, стр. 30–45.
- Толстој 1966: Н. И. Толстой, „Из опытов типологического исследования славянского словарного состава”, II, *Вопросы языкознания*, бр. 5, 1966, стр. 16–36.

Marijana Đukić

A PART OF THE CULINARY LEXIS OF ROVNI VILLAGE
IN VALJEVSKA PODGORINA

Summary

The paper presents lexical material from the semantic area „Milk, milk products and milk meals” recorded in Rovni village in Valjevska Podgorina. The lexical-semantic analysis of the collected material is based on the theory of semantic fields. The paper also gives more general notes about the formation of some lexemes from the analyzed corpus and presents the current use and linguistic value of certain lexemes in contemporary Serbian language, because technological advances, as

---

---

one of the most important factors in the economic development of the country, had many traditional realms come out of use, and consequently, the lexemes that denote them are moved to the periphery of the lexical system and live only in the memory of the oldest natives of the rural area. Besides that, the paper also indicates which lexemes have been specified only for the topic related to the term *milk* and which have a useful function outside the topic area examined. The functioning of the recorded lexical material in context is confirmed by dialect texts given as an appendix at the end of the paper.

Key words: Valjevska Podgorina, culinary lexis, semantic area „Milk, milk products and milk meals”, lexical-semantic analysis.